

**la vida democràtica a les iniciatives
i organitzacions d'educació al llarg de la vida**

Aquest número potser un poc encobert i còmplice està dedicat, amorosament i política, al camarada, company i amic sebas parra nuño amb el qual hem viscut i compartit tantes lluites, iniciatives... com derrotes... en un temps prenyat d'esperances i insurreccions, sempre... testimoniatge encarnat i quefer quotidià revolucionari per fer concret allò inèdit viable i allò real possible que sempre ens ha exigit que lluitem per ell; testimoniatge material... segueixes, seguim... i 'escampem, franca, la llavor dels somnis...' en sendes i camins i... envers una educació permanent i popular, emancipadora i antagonista.

Quaderns d'Educació Contínua

la vida democràtica a les iniciatives i organitzacions d'educació al llarg de la vida

Editors

Iolanda Corella Llopis
i pep aparicio guadas

Consell de direcció i coordinació

Tere Vila, Encarna Such Cardona, Juanma Sanchis Marqués, M. Nieves Roselló, María José Picher, Carlos Pallarés, Rosa Navarro, Pascual Múrcia Ortiz, Dolors Monferrer Ferrando, Rosa M. González Conca, Goio Fidel Sarmiento, Manuela Fuentes Martínez, Lorena Ordiñana Pérez, Marta Malet Carol, Míla Grau Alepuz, Loles Martínez Cebrián, María Gabarda Riofrío, Francisca Borox López, Isabel Aparicio Guadas

Consell de redacció i assessorament

Antonia de Vita (UNIVR), Dolors Vinyoles (Escola de la Dona-Diputació de Barcelona), Inma Vilatersana, Jordi Vallespir (UIB), Antoni Tort (UVIC), Joan M. Senet (UV), Manuel Rodríguez (UV), José Ignacio Rivas (UMA), Piergiorgio Reggio (UNICATT), Cruz Prado (ULASALLE), Anna Maria Piussi (UNIVR), Agustí Pascual (UV), Isabel Redaño Francés (IPF), Sebas Parra (UdG), Josep Mª Navarro i Cantero (LFCOOP), Peter

Mayo (UM), Vicent Mas (UA), Ángel Marzo (UB), Manel Martí Puig (UJI), Fernando Marhuenda (UV), Fernando López Palma (UB), Licínio C. Lima (UMINHO), Colin Lankshear (JCU), Michele Knobel i (MSU), Francesc Hernández Dobon (UV), Francisco Gutiérrez i (ULASALLE), Anna Gómez (UVIC), Paula Guimarães (UL), Pep Lluís Grau, Gloria Díaz (UB), Joan Colomer (UdG), José Clovis Azevedo (Centro Universitário Metodista IPA), Rafa Castelló (UV), Isabel Carrillo (UVIC), Marián Aleson Carbonell (UA), Xavier Besalú (UdG), Antonio Benedito (UV), José Beltrán Llavador (UV), Clara Arbiol González (UV), Vicent Aparicio (UV), Marina Aparicio Barberán (IPF), Consol Aguilar (UJI), David Abril (UIB), Loris Viviani (IPF), Mariola Aparicio Cortés (EOI Xàtiva), Mercè Morey (UIB), Diego Morollón (IPF), José R. Belda Medina (UA), Eduardo Carbonero Martínez (epAlv), Magdalena Balle Garcia (CEPA Son Canals, Illes Balears), Maira Tavares Mendes (Universidade Estadual de Santa Cruz, UESC)

Correcció i traducció

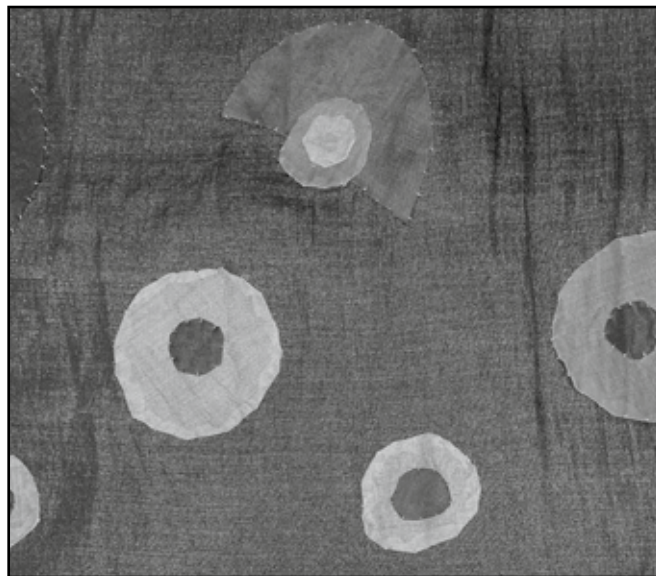
Joaquín Martínez Ortiz

Disseny i maquetació

gap

Quaderns d'Educació Contínua ★ 48

Hivern 2022 • 18 €

Quaderns d'Educació Contínua. Nova etapa

Redacció, secretaria i administració:

C/. Sant Agustí, 7 • 46800 Xàtiva
tarepa.pv@gmail.com

ISSN: 1575-9016

ISSN: 2605-1796 (digital)

Dipòsit legal: V-5125-2000

Revista indexada en GeoDatos: Indexador de Geografia e Ciências Sociais
<http://www.dge.uem.br>

(Quaderns d'Educació Contínua
no es fa responsable de les opinions
dels col·laboradors de la revista.)

Títol: Cercles embastats

Autor: **GAP**

Tècnica: *fotografia digital*

Dimensions: 210x210 mm

Any: 2022

IPF: Institut Paulo Freire • UV: Universitat de València • UdG: Universitat de Girona • UVIC: Universitat de Vic • UJI: Universitat Jaume I de Castelló • UA: Universitat d'Alacant • ACEFIR: Associació Catalana per l'Educació, la Formació i la Recerca/Associació Europea d'Educació d'Adults • UB: Universitat de Barcelona • FDC: Desenvolupament Comunitari • UIB: Universitat de les Illes Balears • UM: Universitat de Malta • UMINHO: Universitat del Minyo • UNIVR: Universitat de Verona • ULASALLE: Universidad de La Salle • UNICATT: Universitat Catòlica de Milà • UMA: Universitat de Màlaga • UL: Universitat de Lisboa • JCU: James Cook University • MSU: Montclair State University • LFCOOP: La Fàbrica Cooperativa

carpeta

Per una pedagogia radicalment democràtica

Enrique Javier Díez Gutiérrez • 7

Estatisme i interseccionalitat: una aproximació

Consol Aguilar • 18

Educació Ciutadana en Contextos de Malestars, Incerteses, Riscos i

Estranyeses: un projecte d'escriptura-acció-reflexiva

Jorge Osorio Vargas • 28

Autonomia, innovació i transparència: miratges en la Universitat del Simulacre

Clara Arbiol González • 41

contínua

CONFINTEA VII. Marc d'Acció de Marràqueix. Aprofitar el poder

transformador de l'aprenentatge i l'educació d'adults

Institut per l'Aprenentatge al Llarg de Tota la Vida • 51

persones, territoris i experiències

Cultura i pràctica democràtica: una reflexió teòrica-pràctica des de l'àmbit educatiu

Jordi Feu • 65

Vida democràtica. Un procés d'aprenentatge al llarg de la vida. Narració

crítica del procés de participació, democràcia... a l'APAP i l'educació permanent

Encarna Such Cardona, Nieves Roselló Navarro i Paqui Borox López • 76

Institut Creixer: una organització per a joves i adults amb discapacitat intel·lectual

Daiane Rodrigues de Almeida, José Clovis de Azevedo, Rosemari Lorenz

Martins, Jose Maria Sanahuja Gavalda • 80

L'escola pública: Ni un pas enrere. Una defensa des de la sobrietat il·lustrada

Enric Agost Carceller • 92

investigació

Pedagogia crítica i resistència: aportacions des del pensament de Paulo Freire en els temps del col·lapse de la democràcia

Entrevista amb Peter McLaren/Maria Vieira Silva • 101

arxiu

dialògica

Joan Fuster i l'educació popular

Carles Riera Albert • 125

fotografia • 129

llibres

bell hooks, pensament en llibertat

Carmen Martínez Sáez • 133

Com participar

Quaderns d'Educació Contínua?

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 10 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitze el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que divideixquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.
- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.
- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.
- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i cursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.
- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugui requerir major informació.

Per una pedagogia radicalment democràtica

Enrique Javier Díez Gutiérrez, Universitat de Lleó. Membre del Foro de Sevilla, d'Uni-Digna i de Redes por una nueva política educativa
Traducció: Rosa Navarro Piquer i Juanma Sanchis

Introducció

L'educació, o és democràtica o no és educació.

L'educació democràtica només és possible en un sistema d'educació públic i inclusiu (Paiva et al., 2022). L'educació pública és l'única que garanteix la pluralitat de pensament i la igualtat de drets i oportunitats per a tots i totes; l'única que promou la participació democràtica dels diferents sectors implicats en el procés educatiu, inclòs el mateix alumnat, també en el seu procés d'ensenyament-aprenentatge; l'única que respecta la llibertat de consciència i de creences; i l'única que pot atendre la diversitat de l'alumnat des d'un enfocament inclusiu i es compromet amb l'interès comú i el servei públic, al marge d'interessos particulars lligats a l'adoctrinament ideològic o al negoci econòmic de les escoles privades.

L'educació democràtica només és possible si es dona en un context educatiu que persegueix la transformació crítica de la realitat social i l'emancipació des dels principis de justícia i igualtat social, decolonialitat (Martínez, 2022; Montalvo, 2022) i exigència de compliment dels drets humans: els drets de primera generació que abasten els drets civils i polítics i que consagren les així anomenades llibertats fonamentals, com el dret a la vida, la llibertat de moviment, d'expressió o de reunió; els drets de segona generació, és a dir, els Drets Econòmics, Socials i Culturals que tenen com a objectiu fonamental garantir viure

amb dignitat una bona vida; els drets de tercera generació dels pobles i de la solidaritat: el dret a la pau, a la justícia internacional, a l'entorn mediambiental, al patrimoni comú de la humanitat i el dret a un desenvolupament econòmic i social sustentable i progressivament decreixent, superant el capitalisme depredador; els drets de quarta generació a una societat plural i democràtica com el dret a la democràcia, el dret a la informació veraç, el dret a la sobirania digital i a la seguretat digital i el dret al pluralisme; i els drets humans de cinquena generació que impliquen la superació del paradigma antropocèntric avançant cap al biocentrisme o l'ecocentrisme, per a aprendre a conviure de manera respectuosa amb altres éssers vius.

L'educació democràtica només és possible si comporta una educació clarament antifeixista. Educar en democràcia actualment suposa educar en l'antifeixisme (Imianovsky et al., 2021). L'agenda ultra està penetrant en el sistema educatiu. Lentament i sostinguda. Hem de ser conscients que aquest neofeixisme que està en auge compta amb la capacitat de destruir la democràcia en nom de la mateixa democràcia. És crucial i necessari combatre també educativament aquesta pesta, com diria Camus, aquesta malaltia política amb el seu epicentre marcat per l'odi que corroeix una democràcia vulnerable i fràgil. Enfront de la deslegitimació permanent de la democràcia per part del neofeixisme, excepte quan li serveix per a arribar al poder, una pedagogia antifeixista comporta una pràctica educativa democràtica radicalment coherent. Una pedagogia democràtica que s'orienta a la formació de ciutadania crítica que siga capaç de defensar aquesta democràcia representativa que existeix, però que també siga capaç d'imaginar i avançar ja des de les aules i els centres educatius i el seu entorn cap a una democràcia participativa real (Vichiètt & Nassim, 2020).

Només sobre aquests tres pilars, es consolida i es fa possible una vertadera educació democràtica. Una educació pública que siga gratuïta, equitativa, coeducativa i feminista, laica, inclusiva i personalitzada, participativa, solidària, ecològica, integral, intercultural i antiracista, antifeixista i radicalment democràtica.

Perquè, en definitiva, l'educació, o reuneix aquests requisits o no és educació.

Aprendre la democràcia practicant-la

Existeix una estreta relació entre educació i democràcia: educar és sobretot formar persones que viuen i aprenen a viure de manera justa i solidària en societat; que es constitueixen com a subjectes actius i participatius d'una història comuna que ajuden a construir i configurar avançant sobre valors de justícia social, igualtat, solidaritat, respecte mutu i convivència, pluralisme, llibertat responsable amb la cura dels altres i de l'entorn (Faustinelli, 2022).

No es naix sent demòcrata, tenint una actitud democràtica. És una cosa que s'aprèn en comunitat (Yus, 2002). I no hi ha democràcies sense demòcrates. La democràcia exigeix una dimensió sociopolítica i cultural que transcendisca la denominada democràcia formal

jurídic-institucional. A pesar que les escoles tenen la funció de reproducció del sistema social, educar en democràcia suposa qüestionar aquest paper i tindre la possibilitat de convertir l'escola en un espai de transformació i emancipació crítica (Gutmann, 2001).

Actualment l'escola continua sent la principal institució per a l'aprenentatge de la convivència en comú en un entorn pluralista i de mutu respecte (Feito, 2009). Si la formació democràtica s'adquireix observant i practicant models d'actuació democràtica, només una escola democràtica podrà oferir tals models. La millor democràcia que s'aprèn a l'escola és la que es viu en ella (Dewey, 2001). La democràcia i la participació s'aprenen practicant-les, exercitant-les i posant a prova els seus límits i dificultats. Implica participar no sols en la cerca de solucions, sinó a tindre dret a discutir quin és el problema i prendre part en la decisió sobre quina solució pot ser la més adequada.

La democràcia no és votar cada quatre anys. Suposa participació efectiva en la polis, en l'àgora pública, en les decisions que ens concerneixen a tota la ciutadania (Garcés, 2021). El pilar bàsic de la democràcia és la participació. Però no hi ha participació real i efectiva sense decisió. És a dir, participar simbòlicament o reduïdament no és suficient. Les decisions en les quals es participa han de tindre conseqüències en la vida, en la dinàmica, en el funcionament, en allò que fonamenta el context en què s'està vivint. No serveix participar com a estudiant en un Consell Escolar, si aquest Consell ja compta amb una majoria aliena (famílies i professorat) establida normativament que ja han acordat prèviament les decisions o si allò que en ell es decideix no és rellevant realment per a la vida i el funcionament real de l'escola. L'única cosa que produeix és frustració, desengany i desencant sobre la democràcia i la participació.

Els centres educatius disposen de dos mecanismes de democràcia formal que s'han d'aprofundir i potenciar. D'una banda, els projectes educatius, que es van crear amb la intenció de ser documents «constituents» dels principis i fins de l'educació que es persegueixen en cada centre educatiu. Una espècie de «constitució» debatuda i consensuada per cada comunitat educativa. D'altra banda, els consells escolars, en els quals els representants de la comunitat educativa dialoguen, debaten i acorden les línies fonamentals de la dinàmica i funcionament del centre. Actualment, en molts casos tots dos mecanismes han quedat en ficcions formals de democràcia, que compleixen més una funció burocràtica que una finalitat real. La primera mesura necessària és reactivar-los com a espais de democràcia i participació.

Però també necessitem anar més enllà de la «democràcia formal» d'aquests òrgans de participació educativa, centrats en un model de democràcia liberal representativa, per a avançar cap a mecanismes de democràcia participativa que supere l'escassa participació de l'alumnat i les famílies, la burocratització de la gestió escolar, l'escàs debat sobre aspectes centrals de l'educació en els centres o les dificultats per a la presa de decisions efectiva de tots els agents de la comunitat educativa, reconnectant les escoles amb les seues comunitats de forma directa i pràctica.

¹ Al principi de 2020, hi havia més de 500 ciutats de 36 països i tots els continents. Es pot consultar més sobre aquesta proposta en l'enllaç: <https://www.edcities.org/>

Escoles democràtiques

Necessitem convertir les escoles, els centres educatius en espais de democràcia en tots els àmbits, llocs i moments. Construir autèntiques escoles de democràcia. Àgores de debat, deliberació, participació, negociació, consens i decisió col·lectiva. Per això hem d'educar les escoles en una democràcia radical, en el sentit freirià (Castillo & Núñez, 2022), des d'una praxi compartida, almenys en tres àmbits: la participació democràtica en la gestió i dinàmica de l'aula (amb estratègies de distribució de poder en el grup en el procés d'ensenyament-aprenentatge), en la gestió del centre (amb estratègies per a involucrar de manera efectiva i democràtica tota la comunitat en la dinàmica organitzativa de l'escola) i en l'entorn social (amb estratègies de participació i desenvolupament comunitari).

Quant a l'entorn, s'obrin nombroses possibilitats de democratització en l'àmbit comunitari: fomentar activitats des del centre escolar de participació en els espais associatius, juntes veïnals i plens municipals del barri o al poble, per a conèixer i implicar-se en els mecanismes de funcionament democràtic local; implicar les entitats locals, les associacions veïnals i moviments socials en la dinàmica del centre; obrir de manera col·laborativa els espais escolars a la comunitat (biblioteca escolar, instal·lacions, menjadors, etc.); organitzar conjuntament activitats culturals i socials; divulgar treballs i estudis realitzats pels estudiants; cooperar en projectes comuns (emissora de ràdio, periòdic local...); etc.

Però també convertir els barris, pobles o ciutats en entorns globals educadors i espais per a l'educació, perquè, com diu el proverbi africà, per a educar un sol membre es necessita tota la tribu. Aquesta és l'experiència de les «Ciutats Educadores»,¹ que consideren l'entorn com un agent educatiu permanent, plural i polièdric, capaç de potenciar els factors educatius i de transformació social, on «l'educació transcendeix els murs de l'escola per a impregnar tota la ciutat de manera democràtica i participativa. Es tracta d'una educació ciutadana, on totes les administracions assumeixen la seua responsabilitat d'educar i transformar la ciutat en un espai de respecte a la vida i la diversitat».

I també hem d'educar a construir una 'polis', una societat i un planeta profundament democràtic. És a dir, que el centre educatiu ha de plantejar-se participar i col·laborar i unir-se en totes aquelles propostes, iniciatives i accions polítiques i socials que suposen una millora social, col·lectiva, de drets humans i ecològica (Fuentes, 2020). No sols el mestre o la mestra lluitant també estan ensenyant i donant exemple dels valors amb els quals es comprometen, sinó tota la comunitat educativa. Cap comunitat educativa que eduque en la democràcia pot romandre indiferent a la barbàrie ni tampoc als moviments i lluites del seu entorn per una societat més justa i millor (Verdeja, 2020).

Pel que fa al centre: es tracta des de democratitzar l'ús dels espais (amb espais específics per a associacions de famílies i associacions d'alumnat compartint les claus per a accedir als diferents espais); fins a acordar conjuntament el material didàctic a utilit-

zar o construir-lo de manera col·laborativa; passant per implicar la comunitat a decidir i participar en la decoració, remodelació i millora del centre o suprimir barreres arquitectòniques que dificulten l'accés a qualsevol dependència. Però també fomentar la participació real en les instàncies formals, donant temps perquè es preparen, proposades per als consells escolars i perquè s'informe els representats; promoure experiències d'avaluació democràtica com a comprensió de la vida del centre, on es posen en joc totes les visions dels diferents estaments; elaborar un projecte educatiu realment consensuat per tota la comunitat educativa que guie l'acció, articulant els mecanismes i la formació necessària perquè famílies i alumnat participen també en l'adaptació del currículum, incloent-hi la metodologia i l'avaluació, a la realitat i context del centre; impulsar pressupostos participatius en el centre, de tal forma que faciliten la corresponsabilitat de tota la comunitat educativa a l'hora de definir prioritats i decidir la distribució dels recursos públics; etc.

A més, els principis de participació democràtica han d'arrelar a l'aula, perquè en ella també s'aprèn a participar. Això implica una consideració de la infància, l'adolescència i la joventut com a competent i capaç per a fer-ho, possibilitar el desenvolupament dels seus drets i crear espais de vida a l'escola en els quals pugui participar i decidir (Osoro & Castro, 2017); negociar i acordar entre tota la classe les normes de funcionament i organització de la classe; ampliar les hores de tutories i reintroduir les assemblees de classe per a abordar aspectes de la vida quotidiana de l'aula, les inquietuds del grup o resoldre els conflictes que sorgisquen, convertint les tutories en el temps de l'escolta, en comptes d'omplir-la de continguts com si fora una assignatura; deixar que l'alumnat decore participativament l'espai de l'aula, així com que l'organitze creant llocs de treball com minibiblioteca d'aula, espai natural, etc.; planificar una biblioteca d'aula participada i democràtica incorporant en ella també els *llibres* i produccions de l'alumnat; promoure la participació de l'alumnat en la selecció de continguts, metodologia i criteris d'avaluació a través d'acords compartits; etc.

Hem de recuperar les assemblees com una de les estratègies fonamentals de participació democràtica, com un parlament ciutadà del centre. Actualment s'han reduït només a Educació Infantil (Sánchez, 2018), però són espais i temps fonamentals en les dinàmiques educatives que tots els centres educatius han de tornar a implantar en totes les etapes i amb tot l'alumnat (Gajardo & Torrego, 2022). Assemblees entorn del diàleg i la negociació que permeten participar de manera activa en deliberacions i decisions. Assemblees amb objectius concrets, en horaris establits i periòdics, amb diferents moments de participació tant d'alumnat, com de professorat i de famílies (d'aula, de la comunitat educativa, del barri...), on s'assumisquen responsabilitats amb rotació de càrrecs i funcions. És una manera d'educar en la ciutadania per a la participació crítica i responsable en la societat.

Però també és necessari iniciar a les aules l'anàlisi i desconstrucció de les contradiccions econòmiques, socials, ecològiques i polítiques que constitueixen la vida dià-

ria dins de les democràcies capitalistes i implicar-se simultàniament a establir formes pràctiques de desenvolupar la democràcia en els centres escolars, alhora que participar a transformar les relacions d'explotació i opressió en la societat, comproment-se en les lluites comunes de l'«ací i ara» i desenvolupant la solidaritat amb els altres en lluitar junts a les aules, a les escoles i als carrers. La democràcia no es pot defensar sense ciutadania organitzada, informada i crítica (Yus, 2002).

Crear a les escoles i en l'entorn educatiu una cultura democràtica de participació no sols educa en democràcia a tota la comunitat educativa, sinó que permet fomentar una dinàmica de resolució de conflictes, de respecte i confiança, de col·laboració i compromís amb els valors compartits que canvia radicalment el centre i l'entorn. Permet definir, comprendre i construir una escola i un entorn social que és de tots i totes realment. Només des d'aquesta concepció de la democràcia emmarcada lògicament en una concepció de la justícia social radical (García, 2022; Riádigos, 2015), la solidaritat col·lectiva i la cooperació social radical, podem entendre la defensa d'una educació pública, laica, realment inclusiva, decolonial, feminista i al servei del bé comú (Collet & Grinberg, 2021).

Les experiències de les escoles democràtiques que s'estan desenvolupant actualment, un dels exemples de les quals més destacats a Espanya i Llatinoamèrica són les comunitats d'aprenentatge, no solament ens ensenyen a esperar més de les escoles i de l'educació, sinó també a millorar l'educació connectant la participació individual i comunitària amb objectius socials d'equitat i solidaritat, el desenvolupament de la capacitat de participació i lluita per valors i drets humans essencials, així com l'aprenentatge individual i social de principis fonamentals en l'educació i la vida (Álvarez et al., 2021).

No podem continuar alimentant l'individualisme i la competència que impulsa la ideologia neoliberal del capitalisme. L'escola ha d'impulsar i construir un altre model cooperatiu i solidari que ajude a consolidar una consciència social dels drets i la justícia social (Riádigos, 2015), recuperar en la nostra societat el sentit col·lectiu del que és públic, que implique a tota la comunitat en la defensa del bé com a ciutadans i ciutadanes lliures i responsables de totes les persones que ens envolten per a garantir una vida digna, un viure saborós, un bon viure per a tota la humanitat (Verdeja, 2020).

Pedagogia democràtica de la desobediència

Una de les possibilitats d'aquest model de democràcia escolar és que hem de formar en la desobediència crítica i cívica enfront del sistema injust que promou el neofeixisme, el neoliberalisme i el capitalisme. No podem continuar sent «indiferents» ni «obedients» davant un model social, econòmic, ideològic, polític i educatiu que justifica i condueix a la desigualtat, la insolidaritat i l'egoisme brutal, el saqueig del bé comú, l'ecocidi del planeta, el masclisme, l'odi, la intolerància i el feixisme. La vertadera munició d'aquest model no són només les bales de goma o el gas lacrimogen; és el nostre silenci i la nostra indiferència còmplice.

Com diu Howard Zinn (2004) la desobediència civil no és el nostre problema. El nostre problema és l'«obediència civil». El nostre problema és que multitud de persones a tot el món han obeït els dictats dels líders dels seus governs i han anat a la guerra, on milions d'elles han mort per causa d'aquesta obediència... El nostre problema és que a tot el món la gent és obedient davant la pobresa i la fam, davant l'estúpidesa, la guerra i la crueltat. El nostre problema és que la gent és obedient mentre les presons estan plenes de pispes i els grans lladres regeixen el món. Aquest és el nostre problema.

La desobediència civil consisteix en el desacatament públic, conscient i intencionat d'una norma o una llei imposada pel poder, que es rebutja per motius de consciència, o per considerar-se arbitrària o injusta, però estant disposat a assumir les conseqüències legals d'aquest acte i la sanció que comporta, per a exigir que la norma que es transgredeix siga erradicada o suplantada per una altra més d'acord amb el bé comú. Una cosa és clara: la desobediència civil, per tant, és una forma de participació política activa, decidida i conseqüent. L'única cosa que imposa la desobediència civil és la necessitat que la societat democràtica escolte les reclamacions i jutge si estan justificades o no.

Luther King considerava necessari refusar de manera pacífica cooperar amb un sistema injust. També es va utilitzar la desobediència civil contra la participació en la guerra del Vietnam o contra el servei militar obligatori a Espanya, que va comportar la presó i la inhabilitació de càrrecs públics i llocs de treball en l'administració pública per als qui la van exercir. Gandhi la va utilitzar afirmant que «sota un govern que empresona injustament a algú, el lloc apropiat per a un home just és també una presó». Gandhi va aconseguir la independència de l'Índia i Martin Luther King la fi de la segregació racial.

D'acord amb Thoreau (2012), la desobediència compleix almenys tres funcions: expressar dissens, apel·lar a la societat civil i educar cívicament. Aquesta desobediència civil es caracteritza per l'actitud que, si bé no és correcte desobeir una norma justa del poder públic, la desobediència contra una norma injusta és un objectiu correcte i fins i tot necessari des del punt de vista ètic. Però la desobediència haurà de realitzar-se necessàriament d'una forma justa o «civil», això és, de manera oberta i no violenta, acceptant voluntàriament la sanció o el càstig. No és tant una teoria, com una praxi, una actitud vital.

Les constitucions d'alguns països l'admeten formalment, ja que pot considerar-se, no com un símptoma de deslleialtat enfront de la democràcia, sinó com una forma excepcional de participació política en la construcció de la democràcia. La pràctica de la desobediència civil no tracta simplement de salvar la consciència individual, sinó que la seua actuació apunta a convèncer, difondre, manifestar i fins i tot educar la ciutadania del seu error en l'àmbit de l'esfera pública, apuntant a l'exigència d'una mena de democràcia més radical.

No obstant això, aquesta pràctica s'està pervertint als països occidentals, especialment a Europa i, en concret, a Espanya. Els grups conservadors, neofeixistes i la jerarquia catòlica estan apel·lant últimament a la desobediència quan aquesta acció no té càstig o conse-

qüències greus per als qui l'exerceixen (siga per a oposar-se a la interrupció legal voluntària de l'embaràs, a la mort digna, enfront de l'assignatura d'educació cívica, etc.).

En línia amb la pedagogia democràtica radical sorgeix la pràctica de la desobediència civil activa, com a arma pedagògica, social i política en la lluita contra un sistema injust que mata de fam a una part de la humanitat perquè uns pocs puguen enriquir-se fins a límits intolerables, aprofundint la desigualtat i la destrucció del planeta. No pretén negar la legitimitat del sistema democràtic, sinó que intenta corregir una injustícia que considera insuportable per a la societat.

En un Estat democràtic han de complir-se una sèrie de condicions o requisits bàsics perquè es pugui denominar desobediència civil a una determinada pràctica: (a) La pràctica de desobediència civil no estarà moguda per l'egoisme personal o corporatiu, sinó pel desig d'universalitzar propostes que objectivament milloraran la vida en societat. (b) El seu exercici ha de ser públic, de cara a convèncer la resta de la ciutadania de la justícia de les seues demandes. (c) No vulnerarà drets. (d) Ha d'estar vinculada explícitament a una pràctica social emancipadora o alliberadora. (e) Ha d'exercir-se pacíficament, de forma no violenta. (f) Ha de ser un últim recurs. (g) Ha d'haver-hi un compromís moral amb els principis politicojurídics que inspiren una democràcia. (h) Cal que el nivell d'injustícia siga molt elevat. La qual cosa succeeix quan es vulneren els Drets Humans, sent aquesta la causa fonamental que permet justificar l'exercici de la desobediència civil.

Educar en el dret a exercir la desobediència civil suposa educar també a desenvolupar la llibertat d'expressió. Suposa igualment educar en la llibertat de consciència i en el desenvolupament de la capacitat crítica des de l'ètica personal i social. A més, implica educar en la participació política i en els assumptes públics comproment-se de manera activa i decidida en la millora de la societat enfront de normes o lleis que vulneren els drets dels seus semblants.

Pedagogia democràtica del compromís

Un dels lemes més corejats per la comunitat educativa en les manifestacions en defensa de l'educació pública o en les marxes del 15M va ser «el mestre, la mestra lluitant, també està ensenyant». Frase que ens recorda al professorat que, d'una banda, com a integrants de la classe treballadora som també part de la ciutadania que s'implica socialment i políticament per a aconseguir un món més just i millor i que per a això hem de defensar al carrer i en els espais públics, amb la resta de la societat, els valors i principis que proclamem a les nostres aules; i, d'altra banda, que el nostre exemple és un referent també, com a educadors i educadores, per als més joves i per a la resta de la societat. Oferint amb el nostre compromís als estudiants oportunitats per a comprendre i experimentar com la política, el poder i la responsabilitat funcionen en i a través d'ells, tant dins com fora de les escoles (Giroux, 2013).

Una de les conseqüències de vincular la pedagogia al compromís social i polític per la democràcia i la justícia social és que posa en primer pla per als professionals de l'educació la necessitat de ser conscients, explicitar i repensar el bagatge cultural i polític que aporten en el seu context d'ensenyament; també posa en relleu la necessitat de formar els futurs professionals de l'educació èticament i políticament responsables de les pràctiques educatives que desenvolupen, de les posicions que tenen respecte als principis i valors educatius que defensen i de les imatges del futur social i planetari que consideren legítimes. Per això, han de ser conscients i crítics de les dimensions ètiques i polítiques de la seua pròpia pràctica.

Separada dels imperatius d'una societat democràtica, l'educació es redueix a una qüestió de gust, una elecció individual, una inversió personal per a assegurar ser més competitiu en el futur laboral. Per això, la pedagogia del compromís és perillosa per al neofeixisme i el capitalisme, ja que no sols proporciona les capacitats intel·lectuals i les normes ètiques perquè els professionals de l'educació es comprometen amb la justícia social i els drets humans, sinó que els implica a formar els seus estudiants perquè lluiten contra la pobresa, la destrucció ecològica i el desmantellament de l'estat social, tractant de desenvolupar en ells un profund desig d'una democràcia real basada en relacions d'igualtat i llibertat (Hardt & Negri, 2002).

Els professionals de l'educació no sols hem de qüestionar i analitzar críticament la nostra pròpia implicació en com i què ensenyem, revisant les nostres pràctiques de «sentit comú» per a no contribuir a legitimar discursos racistes i excloents, sinó també oposar-nos als enfocaments educatius que corporativitzen, privatitzen i burocratitzen el procés d'ensenyament. Hem de redefinir el propòsit i significat de l'educació com a part d'un intent més ampli de lluitar per un ordre social democràtic radical, combatent l'intent de reduir l'ensenyament a l'aula exclusivament a qüestions de tècnica i mètode. No oblidem que el que els professionals de l'educació ensenyem és inseparable de la visió del coneixement que produïm, de les relacions socials que legitimem i de les visions i enfocaments que difonem entre els estudiants.

L'educació és inseparable de la vida, del model social i polític que volem construir i defensar. És necessari que passem d'una pedagogia crítica a una praxi crítica. Necessitem involucrar-nos “fins a tacar-nos les mans”, prendre partit, sentir-nos implicats, comprometre'ns amb el sofriment de qui ens envolta i posar en pràctica una pedagogia més oberta i més compromesa que connecte les aules de classe amb els desafiaments enfrontats pels moviments socials als carrers a fi de repensar l'injust ordre social actual i contribuir a reconstruir un altre món possible.

L'educació és un projecte de desenvolupament de les persones com a ciutadans i ciutadanes participis activament en el projecte polític, econòmic i cultural de la societat en què viuen. És un projecte per a la democràcia i la ciutadania. I això suposa la impossible separació entre educació i pràctica política. Per això és més necessària

que mai hui dia una Pedagogia Radicalment Democràtica i Antifeixista no sols a l'escola sinó també al carrer, en la societat, en les nostres institucions i en la nostra política (Díez-Gutiérrez, 2022).

Referències bibliogràfiques

- ÁLVAREZ, P., GARCÍA, C., & GAIRAL, R. (2021). Comunidades de aprendizaje. Actuaciones de éxito para el desarrollo de la competencia global desde la inclusión. *Revista Padres y Maestros*, 386, 40-44.
- APPLE, M. W. (Comp.) (1999). *Escuelas democráticas*. Morata.
- CASTILLO, M. N., & NÚÑEZ, C. A. (2022). Democracia como deliberación ante la globalización económica en el pensamiento pedagógico de Paulo Freire. *Revista de filosofía*, 39 (2), 319-330. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6450472>
- COLLET, J., & GRINBERG, S.M. (2021). El mapa final: caminos de debate, propuesta y lucha por una educación democrática y en común en América Latina y España. En *Hacia una escuela para lo común: Debates, luchas y propuestas* (pp. 147-161). Morata.
- DEWEY, J. (2001). Democracia y Educación. Una introducción a la filosofía de la educación. Morata
- DÍEZ-GUTIÉRREZ, E.J. (2022). *Pedagogía Antifascista*. Octaedro.
- FAUSTINELLI, M. (2022). Aportes para pensar una educación en valores. *Diálogos Pedagógicos*, 20 (39), 180-193. [http://dx.doi.org/10.22529/dp.2022.20\(39\)11](http://dx.doi.org/10.22529/dp.2022.20(39)11)
- FERNÁNDEZ, I. & ROGERO, J. (2001). *Escuela pública. Democracia y poder*. Miño y Dávila.
- FUENTES, C. (2020). Desarrollo de la formación sociopolítica para una ciudadanía democrática: diseño e implementación de materiales didácticos en ciencias sociales. En *Ciencias sociales, ciudadanía y sociedad digital: reflexiones desde la educación* (pp. 49-56). Ediciones Trea.
- GAJARDO, K., & TORREGO, T. (2022). Análisis de una experiencia de prácticas cotidianas de democracia en educación infantil, *Teoría de la educación. Revista Interuniversitaria*, 34(1), 139-165. <https://doi.org/10.14201/teri.25174>
- GARCÉS, V. H. (2021). Educação cidadã e convivência democrática. Entre as políticas educacionais, a alfabetização escolar e a aprendizagem na cidade. *Folios*, (53), 19-30.
- GARCÍA, T. (2022). Propuesta de formación inicial docente para la democracia y la justicia social basada en el aprendizaje servicio. *RISE. International Journal of Sociology of Education*, 11 (1), 1-24. <http://dx.doi.org/10.17583/rise.123>
- GIROUX, H. (2013). Una pedagogía de la resistencia en la edad del capitalismo de casino. *Con-ciencia social: anuario de didáctica de la geografía, la historia y las ciencias sociales*, (17), 55-72.

- GUTMANN, A. (2001). *La educación democrática: una teoría política de la educación*. Paidós Ibérica.
- HARDT, M. & NEGRI, A. (2002). *El Imperio*. Barcelona: Paidós.
- IMMIANOVSKY, C., DE CÁSSIA MARCHI, R., & Carvalho, C. (2021). A educação democrática em tempos de “Escola sem Partido”. *Práxis Educacional*, 17(45), 451-471.
- LLORENTE CORTÉS, M.A. (2015). *Escuela pública. Dignidad y compromiso*. Octaedro.
- MARTÍNEZ, M. A. (2022). Descolonizar la Escuela: Educación por la Justicia en Comunidades Originarias del sureste de México. *Revista Internacional De Educación Para La Justicia Social*, 11 (1). <https://doi.org/10.15366/riejs2022.11.1.006>
- MONTALVO, J. (2022). La educación general transdisciplinaria y descolonial en una sociedad democrática. *Cuaderno de Pedagogía Universitaria*, 19 (37), 36-46.
- OSORO, J. M., & CASTRO, A. (2017). Educación y democracia: la escuela como “espacio” de participación. *Revista Iberoamericana De Educación*, 75(2), 89-108. <https://doi.org/10.35362/rie7522635>
- PAIVA, A.F.P, FETZNER, A.R., & TORRES, J. (2022). Por una escuela inclusiva y democrática: entrevista a Jurjo Torres Santomé. *Revista e-Curriculum*, 20(1), 14-39.
- RIÁDIGOS, C. (2015). *Justicia social y educación democrática: un camino compartido*. La Muralla.
- SÁNCHEZ, M. (2018). Construyendo un aula democrática en Educación Infantil. *Revista Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, 32(2), 55-67.
- THOREAU, H.D. (2012). *Desobediencia civil*. México: Tumbona.
- VERDEJA, M. (2020). Diversidad social y cultural en la escuela del S. XXI: aportaciones de la pedagogía de Paulo Freire para la construcción de una escuela democrática. En *Inclusión de la diversidad cultural y social a la educación* (pp. 36-53). Centro de Estudios Latinoamericanos de Educación Inclusiva (CELEI).
- VICHIETT, K., & NASSIM, J. (2020). Na contramão da gestão democrática: políticas educacionais no Brasil a partir de 2016. *Roteiro*, 45, 1-22.
- YUS, R. (2002). Educación integral y educación democrática. *Barbecho: revista de reflexión socioeducativa*, (1), 12-15.
- ZINN, H. (2004). La historia popular de Estados Unidos. Un poder que nadie puede reprimir. *Le Monde Diplomatique*, 99, enero, 11.

INSTITUTO
Paulo Freire

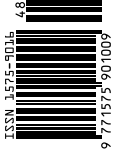
Associació de Persones
Adultes Participants
CPFPAFRANCESCOSCHIMORATA

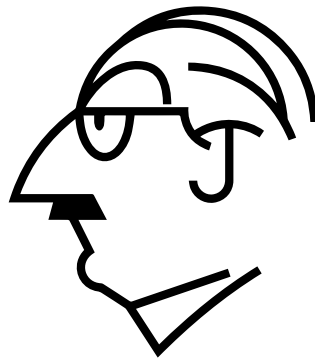
TAREPA - PV
Taller per a l'Acció Renovadora
de l'Educació Permanent d'Adults

L'ULLAL Edicions

*'amb els sistemes
d'ensenyament vigents
–i no sols els carpetovetònics–,
les criatures –no sols–
abandonen els estudis,
elementals o superiors, amb
una escassíssima curiositat
intel·lectual, i de vegades amb
un odi formal a la 'cultura'.
Joan Fuster*

CENT de FUSTER

GENERALITAT
VALENCIANA | TOTS
A UNA
VELL